

Irónia és Bildung: 18. századi brit női neveléskritikák (Wollstonecraft, Edgeworth és Macaulay)*

Antal Éva

„Minden jó, amidőn kilép a dolgok alkotójának kezéből,
de minden elfajul az ember kezei közt.”
(Rousseau)

„A nőket nem hősnek, sem oktalan állatnak,
csupán értelmes lényeknek szeretném látni.”
(Wollstonecraft)

2001-ben védtem meg *Az irónia fogalmáról – (állandó) tekintettel Kierkegaard-ra* című doktori értekezésem, melyben az irónia különféle fogalmi megragadásait tűztem ki célul az ókori értelmezésekből kiindulva a német kora romantika elméletíróinak esztétizáló olvasatán és Kierkegaard doktori disszertációján át az amerikai Új Kritika (modern) és az amerikai dekonstrukció (posztmodern) iróniaértelmezéséig. Az irónia problémája és a kierkegaard-i értekezés kérdésfeltevései azóta is *kísértenek*: milyen egy iróniában leélt élet – szókratészi, netán schlegeli vagy kierkegaard-i? Lehet-e az iróniával együtt élni – lehetne-e másként? Egyrészt, ha az emberre egy olyan szerző volt nagy hatással, aki nem tűrte a rendszer kereteit, és ironikus kételkedésre buzdított saját doktori értekezésében, nagy eséllyel nem tér vissza az irónia tengeréről (vagy legalábbis elnyeli a tengernyi kérdés). Másrészt, az irónia eredendően retorikai buktatói mellett el kell ismernünk, hogy a női szerzők és gondolkodók gyakran élnek iróniával, mikor szövegeikben a domináns, jellemzően férfi pozíciót kritikával illetik. Évszázadokig nem is tehettek mást. Az angolszász irodalomkritikában az austeni viselkedésregények némított iróniájától, a Brontë nővérek „romantikus” *Bildungsroman*jainak lázadó hangján át Virginia Woolf modern műveinek domináns női diskurzusáig tart a történeti ív.

A Nevelésfilozófia Kutatócsoport ironikus alkatú filozófusaként (és nőként) az angolszász irodalomtörténeti vonal mellett húzódó, azzal mintegy párhuzamosan haladó női esszéista és neveléskritikai diskurzust vizsgálom. Kiindulópontom a 18. századi, (neo)klasszikus illetve kora romantikus kor, ahol először jelennek meg női szerzőktől éles hangú írások válaszul a kor neveléssel kapcsolatos értekezéseire. Jelen tanulmányom témája Mary Wollstonecraft Rousseau- és Burke-kritikája lesz főként – a magyarul nem olvasható – *A nő jogainak védelmében* (*A Vindication of the Rights of Woman*) 1792-es művének

gondolatait használva.¹ Ám eszmefuttatásomban kitekintek Wollstonecraft két kortársának, Catherine Macaulay-nek és Maria Edgeworthnek neveléssel foglalkozó műveire is.

A britek a restauráció kezdetétől, 1660-tól 1790-es évekig tartó „hosszú tizenyolcadik százada”, mely az ész százada, a nevelés területén is racionális változásokat hozott. Az előkelő osztályok gyermekeit továbbra is magánoktatók és nevelőnők képezték, de a feltörekvő polgári középosztály gyermekeinek iskoláztatása egyre sürgetőbb igénnyel jelentkezett. Már a reformáció idején léteztek az ún. „kisiskolák” (*petty school*), ahol – meglepő módon – a fiú- és leánygyermek együtt tanultak egy idősebb nevelő irányítása mellett. Magasabb szintet jelentettek a középkori vallásos nevelés maradványaként továbbélő, egyházi ún. középszintű magániskolák (*grammar school*), ahol többek közt latinra oktatták a fiúkat; a lányoknak nem volt lehetősége bekerülni ezekbe az iskolákba. A lányok számára egy-két bentlakásos magániskolát nyitottak, ahol főként művészeti képzésben részesültek az előkelő osztályok leánygyermekei (igaz, írni-olvasni is tanultak a hölgyek, és némi házimunka-oktatásban is részük volt). Külön említésre méltó Bathsua Makin, volt királyi nevelő kezdeményezése, aki – emeli ki Pukánszky Béla történeti munkájában – nemcsak „élesen kritizálta kora színvonalatlan képzést nyújtó magánnevelő intézeteit”, hanem saját iskolájában „matematikát, latint, görögöt, hébert, logikát, történelmet, földrajzot és modern nyelveket” is oktatott (Pukánszky, 2006, p. 84).

Az oktatás intézményi reformtörekvései mellett neveléelméleti igényű munkák is megjelentek, melyekben a női nevelés kérdései is előtérbe kerülnek (például Mary Astell és Hannah More írásai), ám a 18. században még erőteljesen érződik a britek félelme az általánossá váló oktatástól és az alsóbb osztályok képzésétől. A kor felelősségteljes moralistái – férfiak és nők – aktuális problémaként érzékelték a művelődés tudományos igényét, melynek tematizálását később jellegzetesen a középosztálybeli gondolkodók, kritikusok vállalták fel; gondolok itt például a 19. században John Stuart Mill és Matthew Arnold kultúrkritikus tevékenységére. Mindeközben a középosztálybeli női

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

¹ Magyarul a könyvből pár részlet jelent meg a Péter Ágnes szerkesztette *Angol romantika* kötetben, illetve egy bekezdésnyi, reprezentatív idézet olvashatunk Kéri Katalin Pécsen kiadott neveléstörténeti szöveggyűjteményében (*Tollam szívárványba mártom*). Tisztelettel adózom a korábbi fordítók munkájának, és használom a két kötetet, ahol éppen a lefordított részekből idézek. Minden egyéb esetben az eredeti angol nyelvű mű oldalszámát adom meg, és az idézetek saját fordításaim.

gondolkodók jellegzetesen a családban, privát tutoroktól részesültek kivételes képzésben. Catherine Macaulay leveleiben (*Letters on Education*, 1790) is inkább a magánnevelés kérdéseit veti fel, ám bátor módon kiáll a gyermekek koedukált (elit) képzése mellett. A szerző Rousseau-t és Locke-ot idézi, miközben kommentálja a passzusokat, illetve Burke-vel is polemizál: nyilvánvalóan nagy hatással lehetett írása Wollstonecraftra. Florence S. Boos feminista irodalom- és kultúrtörténész is kiemeli Macaulay erőteljes hangját, harcos szembeszállását és éles retorikáját, ugyanakkor elismeri, nevelési elvei elitista jellegűek, hiszen maga is a legfelsőbb, az arisztokrácia köreiben mozog (Boos, 1976, pp. 74–5). Leginkább XXI–XXIV. leveleinek érvelése épül be majd Wollstonecraft egalitáriánus értekezésébe:

[...] a boldogság elérésében mindkét nem számára egyformán fontos a tudás. [...] mindazon bűnök és tökéletlenségek, melyek általában a női karakter sajátosságai-ként vannak számon tartva, semmiképpen sem a nemi különbözőségekből fakadnak, hanem pusztán az élethelyzet és a nevelés eredői. (Macaulay, 2014, pp. 201–202.)

Míg Macaulay intellektusa „elszigetelt, egyedi jelenség maradt”, és feminista neveléelméleti értekezése alig lett ismert korában (Boos, 1976, pp. 65–66. és Pukánszky, 2006, p. 87.), Mary Wollstonecraft (1759–97) írásai széles körben keltettek felháborodást. A „szoknyás hiéna[ként]” (hogyan Horace Walpole gúnynévmetaforáját idézzem, Taylor, 2007, p. 2.) elhíresült profeminista moralista és pedagógus (*educationalist*) alapított leányiskolát, maga is tanított, majd dolgozott nevelőnként, később egy londoni kiadónál szerkesztői munkát végzett, és francia nyelvű szövegeket fordított. Wollstonecraft a Radikálisok csoport tagja későbbi férjével, William Godwinnal, Thomas Paine-nel, Joseph Priestley-vel és a festő Henry Fuselivel együtt; a költő-festő William Blake és Wordsworth is az ismerőse. Szerelmi csalódása után Gilbert Imlay amerikai kapitánnyal, akitől első lánygyermeke, Fanny született, viszonyt kezd az anarchista Godwinnal, majd Godwintól, aki már terhesen veszi feleségül, születik Mary lánya, később a költő Shelley második felesége, a *Frankenstein* szerzője. Wollstonecraft Mary születését követően 38 évesen meghal, és halála után férje gondozza irodalmi hagyatékát, és neveli lányukat.

A nőnevelés kérdésköre szinte minden írásában foglalkoztatta Wollstonecraftot, és Alan Richardson e tekintetben egymás mellé helyezi politikai, pedagógiai témájú és az olvasó önnevelését célzó szépirodalmi műveit, *Mary* és *Maria* című regényeit (Richardson 2002, p. 24). Igazán írói sikereket a szerző gyermekeknek szánt könyvével (*Original Stories*, 1788) ért el, melyben egy kitalált nevelőnő rousseau-iánus szellemben oktatja a rábízott két lánygyermeket, miközben példázatos történeteket ad elő. A szülői és nevelői felügyelet

elfogadásával a gyermekek képesek önkontrollt tanulni, miközben elméjük „fehér lapja” a gyakorlati képzés során íródik tele összhangban Locke „tabula rasa”-koncepciójával (Richardson, 2002, p. 31). 1787-ben Wollstonecraft kiadott egy ugyancsak locke-iánus szellemű (és című) könyvecskét *Thoughts on the Education of Daughters*, mely a korabeli családi nevelést elősegítő kézikönyvek (vö. *conduct-book*) stílusában íródott. Már itt megjelenik a szerző kritikus hangja, amikor például szóvá teszi, hogy igen beszűkült a nők élettere, és a dolgozni vágyók számára a nem igazán megbecsült nevelőnői és iskolai tanári pálya nyitott.²

Jelen tanulmányban részletesebb elemzésre kiválasztott mű címe – *A nő jogainak védelmében (A Vindication of the Rights of Woman)* – egy két évvel korábbi pamflet címére utal, ahol még az emberek (férfiak) jogairól van szó: *Az emberi jogok védelmében (A Vindication of the Rights of Men, 1790)*. Az 1790-es vitáiratban Edmund Burke *Töprengések a francia forradalomról* levelet parodizálja Wollstonecraft. Érdekességképpen megemlítem, hogy stílusbravúrájában, miközben kiválóan utánozza Burke ihletett és érzelgős csapongását, szinte átfordítja a maskulin racionalitás és a feminin érzelmesség oppozíciót, mikor az értelmet kéri számon Burke-ön. „Ön halálosan gyűlöli az értelmet” – írja, majd felteszi a kérdést, hogy vajon „a napfény elemzésére a legmegfelelőbb idő az éjszaka volna?” (Pető, 2016, pp. 70–71). Burke-vel szemben saját korát dekadensnek tartja, és a középkori angolszász jogrendszer reformját sietteti. A társadalom és a család republikánus újragondolásakor a nők megítélésére is kitér, és felismeri, hogy „az értelem számára közömbös a nemiség” (Pető, 2016, p. 66). Wollstonecraft azt is jól látja, hogy Burke történelemfelfogása esztétizált, és írásaiban visszaköszönnék korai művének a fenségesről és a szépről írott értekezésnek a gondolatai (*Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően, 1757*). Wollstonecraft Burke fenséges koncepciójánál az éles megkülönböztetést támadja: a szépség (gyengédség, lágyság) női attribútum, melyhez kedvesség és felszínesség társul, míg a fenséges (az erőteljes és a határozott) a férfi attribútuma, mely nemességgel és mélységgel jár együtt.

Visszatérve a női jogokról szóló, könyvterjedelmű szöveghez, melyet szerzője filozófiai, morálfilozófiai műnek tekint, annak 13 fejezete három nagy

² A korai mű locke-iánus kötődéseiről és annak kritikájáról lásd Natalie F. Taylor Wollstonecraft filozófiájáról szóló remek könyvét (*The Rights of Woman as Chimera: The Political Philosophy of Mary Wollstonecraft, 2007*), főként annak ideillő negyedik fejezetét (“John Locke’s Other Half Being”). Terveim szerint másik tanulmányom foglalkozik majd a kor női nevelésfilozófiájának Locke-kereteivel Macaulay és Wollstonecraft írásaiban.

részre osztható: az elsőben korrajzot és helyzetjelentést kapunk a nemek közti egyenlőtlenségekről; majd a nők jelleméről olvashatunk, ezt követően a család fontosságáról, illetve a nevelés és oktatás jelentőségéről esik szó. A bevezetőben saját korának siralmas állapotáról is ír, melyben nemcsak a nők szellemét hanyagolják el, hanem az egész oktatási rendszer rossz (Péter, 2003, p. 79). „A nőiességről kialakult téves fogalmak [pedig] lealacsonyítják a nőket”, ugyanakkor „a férfias (*masculine*) szó tulajdonképpen csak ijesztgetésre jó (*bugbear*)” (Péter, 2003, p. 83. és Wollstonecraft, 2004, p. 15). A nők értelmes nevelésével elérhető, hogy a felvett, néhol gyermeteg, a férfiakra támaszkodó gesztusokat és a hízeglő problémamegoldó taktikákat elfeledve, autonóm lényként éljenek.

Wollstonecraft stílusára – az ironikus tónus mellett – végig jellemző az utópisztikus hang. Tudja, kora filozófusainak egyik csoportja, például Rousseau és Burke, előszeretettel jelenti ki, hogy a múltban eredetileg minden jó volt („*all was right originally*”), a másik csoport a jelenben bízik („*all is now right*”), míg ő tudja, hogy csak a jövő hozhatja el a megnyugvás állapotát („*all will be right*”, Wollstonecraft, 2004, p. 23). A szerző az igeidőket emeli ki megjegyzésében, én az „*all*”-ra tenném a hangsúlyt: ha a társadalom mintegy fele alávettként él, csak a *mindenki* jólétére tett ígéretnek van értelme. A korabeli helyzetről írja, hogy a nők „kedves háziállatok” („*gentle, domestic brutes*”, Wollstonecraft, 2004, p. 29.), ártatlan gyermeki állapotban tartva. Már itt, a gyermekhasonlatnál kijelenti, hogy miképpen gyermekeink nevelése is kulcsfontosságú a társadalom jobbá válása érdekében, ahogy ezt Rousseau is kifejti *Emiljében* a férfiak „természetes” nevelése kapcsán, a nőknek is egyenrangú nevelésben kell részesülniük (Wollstonecraft, 2004, pp. 30–31). Az egyenrangú nevelés felnőtt, cselekedni és gondolkodni képes önálló lényeket eredményez: Wollstonecraft mintegy így értelmezi Kant felvilágosult „felnövő emberét”, aki – Horatius „*sapere aude*” maximájának szellemében – mer a saját értelmére támaszkodni a *Mi a felvilágosodás?* esszéiben. Találó párhuzamot von a katonák és a nők csekély mértékű képzése között: az államnak feladat-végrehajtó gépekre van szüksége – a katonák harcolnak, a nők férjhez mennek és szülnek. Egyik csoport számára sem fontos a szabad önképzés vagy az alapos és hosszantartó tanulás. Maliciózan jegyzi meg, hogy a két csoport eleve vonzódik is egymáshoz, erről lehet olvasni a lányregények lapjain, és tulajdonképpen ugyanaz szórakoztatja őket: a divat, a bálók, a léhaság. Erről részletesebben szól a kortárs John Gregory feminin viselkedést népszerűsítő népszerű könyvecskéje kapcsán (*A Father's Legacy to his Daughters*, 1774). Ennek elemzését – főként mentálhigiénés okokból – mellőzném, bár megjegyzem, így a 21. században mintha (újra) aktuális lenne ez a fajta élettér-beszűkülés. Valóban jobb lenne paródiaként olvasni azokat a részeket, ahol dr. Gregory a nőknél a

divat szeretetéről, a tettetés eszköztáráról és az érzelmek házasság előtti eltitkolásáról beszél, és azt is feledném, mikor erre Wollstonecraft provokatívan azt reagálja, hogy barátok legyenek a házastársak, mivel a vágy, a szerelem elmúlik, és „az elhanyagolt feleség a legjobb anya” (Wollstonecraft, 2004, p. 42).

Szerzőnk Rousseau *Emiljének* természetes neveléselvét értékeli, de a Zsófia neveléséről szóló részt „nagymértékben természetellenesnek” (*grossly unnatural*) tartja, kiemelve a híres passzust, miszerint a férfiak és nők neveltetése nem lehet azonos természettől fogva (!), és a nőnek oly módon kell kialakulnia, hogy a természetes módon nevelt férfiúnak „megfelel[jen]” (Rousseau, 1997, p. 273). Wollstonecraft hozzáteszi, hogy a nő célja, hogy tetszést (*pleasing*) váltson ki, kellem és báj jellemezze (Wollstonecraft, 2004, p. 38). Műve, a már említett bevezetőben is, tele van a társadalmi nemi szerepekre tett kritikai észrevételekkel: kezdve a feminin kellemes széppel szemben felléptetett maszkulin fenséges dicséretével; a férfi gondolkodás jövőbe tartó voltának, míg a nőinél a jelenhez való kötődés hangsúlyozásán át; a melankólia férfias jellemzéséig, sőt, azt is megtudjuk, hogy vannak férfi testbe zárt női lelkek (Wollstonecraft, 2004, pp. 45–47). Míg Rousseau *Emiljében* azt olvashatjuk, hogy „Emil férfi, Zsófia pedig nő. Íme, ebből áll minden dicsőségük. A nemek összevisszaságában, amely köztünk uralkodik, szinte csodaszamba megy, ha valaki a maga neméhez tartozik” (Rousseau, 1997, p. 298.); addig Wollstonecraft másfelől közelít korához: „A nőket szeretetre teremtették, céljuk a tisztelet kivívása nem lehet, egyébiránt a társadalom férfias jellemként rekeszti ki őket” (Wollstonecraft, 2004, p. 46). Utópisztikus programjában megfogalmazza, hogy „amint az értelmes politikát átjárja a szabadság eszméje, az *emberi nem* (*mankind*), beleértve a nőket is, egyre bölcsebbé és erényessé válik” (Wollstonecraft, 2004, p. 50., kiemelések tőlem).

Rousseau-hoz hasonlóan viszont kiemeli a testi, fizikai nevelés fontosságát nem csak a nőknél, hiszen saját korában még az úriemberek is lenézték a testmozgást, a fizikai munkát; a gyenge, vékony testalkat volt a kifinomultság jele. A nők helyzetéről alkotott kép bemutatásánál számos *Emil*-idézetet közöl, azokat kommentálja, van olyan, amelyhez vissza-visszatér. A női kacérság és a vágykeltő funkció többszöri kiemelése kapcsán Wollstonecraft úgy látja, Rousseau-t saját érzékisége és szenvedélyes temperamentuma vakította el – „a bujaság filozófiájaként” emlegeti a Zsófiáról szóló részt (Wollstonecraft, 2004, p. 64). A tunyaságra, babázásra és a ház körüli teendők ellátására nevelt leányok, a kedves kokott képével szemben a másként viselkedő mindig csak „fiús lány” lehet; a „romp” kifejezést használja itt a szerző, mely rosszcsont gyereket is jelent – a tombol, lázad „ramp”, és a heveség, vadság, „rampancy” szavak 18. századi változataként (Wollstonecraft, 2004, p. 57). Valójában a *romp* lehetne a

szabad szellemben, természetes körülmények között nevelt *Emil* társa, amennyiben Wollstonecraft írta volna az ötödik, Zsófiáról szóló részt. Ám így csak a kritikus hang és az irónia marad Rousseau nőnevelésének perspektívájával szemben: „ha a nő célja kizárólag a tetszeni vágyás, írja a szerző, egész életében alávetett szerepben csinosítgatja aranyketrecét” (Wollstonecraft, 2004, pp. 58–9).³

Hogyan várható el egy szolgától, hogy az ész vezérelje és az erény elérését tűzze ki célul? Ezzel a kérdéssel Wollstonecraft valójában mindkét nemhez fordul. Saját korát dekadensnek mutatja, és az „ember” fogalmának újradefiniálását sürgeti, miközben úgy látja, a nevelésnek a tökéletesség elérése felé kellene haladnia, és nem csak az életre kellene felkészítenie. A könyv egyik leghíresebb passzusa szerint, mely megint csak Rousseau-hoz fűzött kommentár:

„Nosza! Próbáljátok úgy nevelni [a n]őket, mint a férfiakat, [a férfiak szívesen belenyugszanak.] Minél jobban szándékoznak hasonlítani a férfiakhoz, annál kevésbé fognak uralkodni rajtunk”, mondja Rousseau. Pontosan erről beszélek. Nem azt kívánom [a nőktől], hogy a férfiakon uralkodjanak, hanem, hogy saját magukon. (Wollstonecraft, 2004, p. 81.)⁴

Megjegyzem, Wollstonecraft mellőzi az eredeti mondat iróniáját, és le hagyja a Rousseau-idézet végét, ti. „és akkor csakugyan a férfiak lesznek az urak” (Rousseau, 1997, p. 273). Legalábbis remélem, hogy ez itt irónia a nemek közti uralomról, a feminista diskurzusok egyik kedvelt paneljéről.

Wollstonecraft áttekinti a női életlehetőségeket a divatos börtönben élő feleségtől, az egyedülálló és a fiútestvér által kénytelen-kelletlen befogadott vénlány, valamint az özvegy státuszán át a nevelőnő és prostituált karrierjéig. Nos, az egyes élethelyzetek mindegyikében jól jönne, ha értene is valamit a világból „Zsófia” az öltözködés, varrás és rajzolás mellett – kertészkedés, az empirikus filozófia (*experimental philosophy*) és irodalom területét említi Wollstonecraft, nem igazán meggyőzően. A korabeli szerzők női neveléssel kapcsolatos munkáinak áttekintésekor megint csak Rousseau-é az első szó, illetve számos idézett rész ismétlődik, ezekhez fűzi ironikus észrevételeit a szerző, illetve eltorzítja Rousseau érvelő mondatait: „*I warped the author’s reasoning*” (Woll-

³ Wollstonecraft méltó ellenfele Rousseau-nak, mikor annak szellemességét karikírozza. A Rousseau-i bölcs frázist, “a király mindig is király marad, a nő pedig nő” így egészíti ki: “és az üres szellemesség mit sem változik” (Wollstonecraft, 2004, p. 73).

⁴ Az *Angol romantika* kötet válogatásában helyet kapott ez a rész is, ám a beékelt Rousseau-idézet teljes egészében szerepel (vö. Péter, 2003, p. 92). A kijelentés csonkolása (s így torzítása) Wollstonecraft műve, amit ki is emelek, és ezért megtartom saját fordításom.

tonecraft, 2004, p. 100). A „to warp” angol igét a keret megvetemedésére használják, ahogy a faanyag az időjárás viszontagságaira kitüremkedik, hullámossá válik, meghajlik, miközben nyomás alatt marad. Eddig csak az irónia modern működés módjának, a kontextus deformáló hatására tett észrevételeknél találok a ritka szóval.⁵ A *kontextus*, a nők nevelésének egyik sarkalatos pontja a francia filozófus szerint, hogy a lányoknak „idejekorán kell hozzászokniuk az akadályokhoz. [ez] elválaszthatatlan a nemüktől. [...] Egész életükön keresztül a legállandóbb és legszigorúbb fegyelemnek lesznek kitéve: az illem fegyelmének” (Rousseau, 1997, p. 278). Wollstonecraft jól látja, hogy hasonlóan kényszer, kontroll alatt élnek nemcsak a nők, hanem az alsóbb osztályok is (sőt, valójában a társadalom szinte minden tagja). A nők esetében pontosan a nevelés – pontosabban annak hiánya – okozza az „öntagadás” (*self-denial*) korai elsajátítását, az élethorizontok beszűkülését és a kijelölt határok szervilis elfogadását (Wollstonecraft, 2004, p. 104). Ha ehhez még hozzávesszük azt, amit Rousseau sem hallgat el, hogy a férfi „tökéletlen” lény, aki optimálisan egész életében próbál jobb emberré válni, általánosságban viszont saját magán sem képes uralkodni, így a neki alávetett nő(k)nek az igazságtalanságot is el kell tűrnie (Rousseau, 1997, p. 279.), akkor még sürgetőbb a nők mentális felszabaddításának wollstonecrafti programja. Igaz, a kellemes partnertől, a születendő gyermekek nevelőjétől elvárható, hogy gondolkodni is tudjon – Zsófia is képes intelligens társalgásokra –, de vajon mennyire meggyőzőek Rousseau szavai?

Az ember természetétől fogva alig gondolkodik. A gondolkodás olyan művészet, melyet éppúgy tanul meg, mint a többi, sőt, még nehezebben. A két nemre nézve csak két *ténylegesen megkülönböztethető osztályt* ismerek, egyik a *gondolkodó embereké, a másik azoké, akik nem gondolkodnak*. Ez a különbség úgyszólván kizárólag a *nevelésből ered*. Olyan embernek, aki az előbbi osztályból származik, nem szabad a másikkal összeházasodnia. A társaság legfőbb varázsa szűnik meg ugyanis számára, amidőn arra kényszerül, hogy bár van felesége, egyedül kell gondolkodnia. (Rousseau, 1997, p. 310. Kiemelések tőlem.)

Ha a szerzőnk gondolkodó lény – márpedig nagy eséllyel az, hiszen férfi –, nem látja itt az ellentmondást a nők neveléséről korábban leírtakkal? Nem egyszerűbb a nem-gondolkodó nő mellé szintén nem-gondolkodó férfit nevelni?

⁵ Cleanth Brooks amerikai kritikus írja, hogy „egy állítás kontextus általi nyilvánvaló eltorzítását «iróniának» nevezzük” (Brooks, 1974, p. 619). Angolul a kijelentés így hangzik: „the *obvious* warping of a statement by the context we characterize as ‘ironical’” (Brooks, 1971, p. 1044). A modernítésben recseg-ropog a keret, de még megtartják azt, míg a posztmodernben invenciózusan átértelmezve, újabb kereteket adnak, mintegy újabb köröket húznak a régi köré.

A gondolkodó nőkről megjegyzi, hogy a művelt nők csak az ostoba férfiaknak imponálnak: egy okos férfi mestere és ne tanítványa legyen feleségének (Rousseau, 1997, p. 311). Wollstonecraft képtelenségnek tartja ezt az eszmefuttatást, igaz, külön fejezetet szentel a női szerénység témájának.

A könyv leghosszabb fejezetében a szerző áttekinti korának neveléssel foglalkozó irodalmát, és egy-két elszórt megjegyzésben méltatja a női szerzőket: Madame Genlis ötleteit (és szüklátókörűségét), Mrs Chapone leveleinek józanágát, valamint külön kiemeli a már említett Mrs Macaulay egyedülálló intellektusát. Wollstonecraft szerint Macaulay írása szinte *aszexuális*, hiszen nem szól a nemekről; olyan mértékben csak az általános emberi józan észre támaszkodik érett és őszinte érvelésmódján, hogy már-már „a férfias gondolkodás” (*masculine understanding*) arroganciájával illethetnénk (Wollstonecraft, 2004, pp. 130–2).⁶ A kortárs nevelés és filozófiai eszmefuttatások kritikája mellett Wollstonecraft konkrét reformjavaslatokkal áll elő az angol iskolai oktatás jobbra tételéről. A család és a családban folyó nevelőmunka két rövid fejezete után méltatja az otthoni „tutorialis” oktatást, és elveti a bentlakásos iskolák rideg, félrenevelő légkörét. A legideálisabbnak a kétfajta oktatás keveredését látja: a napközi jellegű iskolákat képzett oktatókkal, akiket független testület választ ki (hiszen a tandíjat a szülők fizetik, akik így szerinte befolyásolhatják a tutorokat). A gyermekek – társadalmi osztályhoz való tartozásuktól függetlenül – ötéves koruktól kilencéves korukig ingyen járhatnak általános iskolába. Az ilyen köziskolákban (*public day school*) a lányok és a fiúk együtt tanulnának, és viselkedésükkel mintegy egymást is nevelné a két nem arra, hogy a házasságra már egyenlő felekként lépjenek. Összegzése szerint:

A közoktatásról közölt észrevételeim nyilvánvalóan sejtések (*hints*); elsősorban a két nem közös oktatását kívánom hangsúlyozni, azért hogy mindkettő tökéletesebb legyen, miközben fontosnak tartom, hogy a gyermekek saját otthonukban aludjanak, hogy így megtanulják az otthon szeretetét; ám elkerülve az egyéni képzés nyújtotta eltompulást és beszűkülést, a gyerekeket az iskolákban kell a közösségi életre nevelni, ahol velük egykorúakkal tanulnak együtt, mert csak így, az egyenlőség eszméjétől átítva juthatnak igaz önértelmezésre. (Wollstonecraft, 2004. p. 216.)

⁶ A két női szerző ismerte és elismerte egymást, elküldték egymásnak írásait, és Wollstonecraft recenzióban méltatta kortársának történelemkönyvét, ám Macaulay 1791-ben bekövetkezett halála rövidre zárta kettejük intellektuális barátságát (Taylor, 2003, pp. 48–53).

A társadalmi és a nemi egyenlőség abban is kifejeződik, írja Wollstonecraft, hogy egyenruhát viselnek majd a tanulók. Az oktatott tárgyak között helyt kapna a botanika, a mechanika és az asztronómia, ám csak érzékletes, gyakorlati útmutatással, mert ez érdekli a kicsiket, valamint az írás, olvasás, számolás, a természettörténet és néhány egyszerűbb gyakorlati természetfilozófiai tudni-való lenne a tananyag – egyszerre csak szigorúan egy-egy óra terjedelemben. Az iskola épülete nagy park közepén állna, hogy az alapoktatás részét képezze a testmozgás, valamint a természetben folytatott megfigyelés és tanítás, melyet szerzőnk „szókratészi dialógusokban” képzel el (Wollstonecraft, 2004, pp. 209–210). Kilencéves koruk után a tehetséges tanulók – fiúk és lányok is – az élő és holt nyelvek, a tudományok, a politika és történelem tanulmányozásával folytatják az erre kialakított iskolákban, míg a többiek – fiúk és lányok is – szakiskolákba kerülnek. Ugyan ez utóbbi esetben csak a délelőttöt tölti együtt a két nem, délután szétválnak a megfelelő szakma, vagy éppen a ház körüli teendők tanulásakor.

Wollstonecraft hangsúlyozza a koedukáció fontosságát, hiszen a két nem képviselői másként viselkednek egymás jelenlétében. Az együtt-tanulás megfékezi a fiúk önző vadságát, és leneveli a lányokat a kényeskedő csalafintaságokról (*cunning*). Ahogy fogalmaz:

Az aktív elme képes kötelezettségeinek egész skáláját ellátni [...]. Úgy vélem, ez nem a maszkulin erényekkel folytatott verseny merész propagálása; úgy vélem, nem az irodalmi ambíciók vagy a tudományos tárgyak alapos tanulmányozása téríti el a nőket kötelességük teljesítésétől. Nem, a tunyaság és hiúság – az örömeik és a kicsapongás hajszolása – az, ami az üres elmét mindenekfelett uralja. (Wollstonecraft, 2004, p. 211.)

Megkülönbözteti a korban a halovány/erőtlen bájt, a maszkulin elvárások szerinti feminin szépséget, az általa elérendőnek tartott emelkedett (*dignified*) szépségtől, amely fizikai és morális értelemben is szép; és inkább a burke-i – vagy éppen a kanti – fenségeshez áll közelebb. Nem véletlen, hogy a gyakorlati fejezet zárlatában a morál fenségességéről ír:

Az általam levont következtetés egyértelmű; ha értelmes lényekké és szabad polgárokká tesszük a nőket, akkor gyorsan jó feleségek és anyák lesznek, már ha a férfiak is megteszik, ami férjként és apaként kötelességük. [...] A köznevelés és a privát oktatás előnyeit összekapcsolva [...], reményeim szerint jelentős eredményeket érhetünk el a nőknél, hiszen a nők világa elnyomásban él; igaz, az üszkösödés, melyet az elnyomás okozta bűnök idéznek elő, nem csak [a n]őket érintik, hanem *a társadalom egészét*: így tehát, mikor nemem tagjait morális cselekvő lényekként

kívánom látni, szívemet azon fenséges meglepedettség előérzete járja át, melyet csak az *erkölcsösség általánossá válása* nyújthat. (Wollstonecraft, 2004, p. 222. Kiemelések tőlem.)

Szép zárlat ez a nevelés értékének és erkölcsi hasznának kiemeléséről egy ösztársadalmi utópisztikus keretben. A szerző a gyakorlat másik, személyesebb területét, saját két lányának nevelését nem tudta véghezvinni. A női jogokért síkra szálló Wollstonecraft pár nappal lánya születését követően meghalt, és tudjuk, hogy Mary tinédzserkorában anyja műveit olvasva került közel annak gondolatvilágához. Egyedüli női szerzőként vehette kézbe Wollstonecraftot, míg hihetetlen mennyiségű szépirodalmat olvasott el 17 éves korára naplóberegyszései szerint.⁷ Később Mary Shelley (1797–1851), vagy Mary Wollstonecraft Shelley, született Mary Godwin a *Frankenstein* (1817) mellett antiutópiát is írt *Az utolsó ember* (*The Last Man*, 1826) címmel, ami az ökofeministák kedvelt olvasmánya lett. Az apa, William Godwin hamar újra nősült, és a rossz hangulatú családban a mostohaanya nem találta a hangot nevelt lányai-val; Mary elszökött a még nős Shelley-vel, Fanny pedig 22 évesen öngyilkos lett. Mindeközben Godwin haladó szellemű, üdvözli az emberek közti és a női egyenjogúság gondolatát, és saját radikális eszméit kívánja lányainak átadni. 1798-ban, felesége halála után kiadja annak befejezetlen munkáját, a *Maria, or, the Wrongs of Woman*-t (*Maria, vagy a nők tévedései*), mely igazi botránykönyv a női szexualitás és vágy szabadságáról – ez Mary Wollstonecraft, ha nem is hagyatéka, de legradikálisabb írása.⁸

Befejezésképpen a Godwin család lázadásának ellentétpárjaként egy másik családi vállalkozásról szólnék. A kor mintegy 800 oldalas nevelési kézikönyve apa és leánya közös munkája: Richard Edgeworth és Maria Edgeworth *Practical Education* (1798) c. műve. A nagy ívű munka a korban szokásos nevelési tanácsadó könyvek (*conduct book*) stílusában íródott, ám több ponton kritikával illeti korának nőnevelés-nézeteit. Érződik Locke empirikus-szenzualista hatása, a címválasztás és a fejezetek témái is a filozófus praktikus gentleman-ne-

⁷ Mary Shelley naplóberegyszései-ből kiderül, hogy még mielőtt hozzálátott a *Frankenstein* megírásához, számos irodalmi, történelmi és filozófiai művet olvasott el: többek között Rousseau-tól, Miltontól, Plutarkhosztól, Morustól, Shakespeare-től, valamint olvasta Homéroszt és a romantikus költőket is.

⁸ A befejezetlen regény főhősnője züllött férjétől menekül, bolondokházába kerül, majd onnan kiszabadulva, viszonyt kezd egy másik férfival – ám nem derül ki, mi lesz a történet vége. Érdekes módon nem is Maria, hanem barátnője, Jemima a mű harcoss „feministája”. A regény bevezetője szerint Wollstonecraft „a női jogokról és viselkedésformákról szóló értekezésnek” szánta művét, mely a társadalmi nemek bemutatásának korai példája is (Taylor, 2003, pp. 55–57. és 230–241).

velés kézikönyvét idézik (*Some Thoughts Concerning Education*, Gondolatok a nevelésről, 1693). Az Edgeworth-kézikönyv egyes fejezetei a női karakter sajátosságait taglalják („Temper”; „Prudence and Economy”; „Sympathy and Sensibility”; „Vanity, Pride and Ambition”), és az összes idevágó szöveghely az érzelmek, a kedély kiegyensúlyozott uralásáról, az önkontroll elsajátításáról szól. Rousseau egyik híres észrevétele a nőnevelés keretéről, arról, hogy Zsófiát úgy kell nevelnünk, hogy boldogan foglalja el a nagy valószínűséggel neki szánt helyet, a női alkatról szóló fejezetben idéződik meg (Edgeworth, 1798, p. 168). A legfőbb női erény a temperamentum féken tartása (Edgeworth, 1798, p. 700.), a női nevelésnek ez kell, hogy a főcélja legyen, melyet nemcsak az érzelgősség, a női fantázia kordában tartásával, hanem a megfelelő képzéssel lehet elérni (Edgeworth, 1798, p. 312). Látható, hogy a középosztálybeli elitnevelés kérdései foglalkoztatják apát és lányát, és így hasznosnak tartják a háztartásvezetés gyakorlatának és a számtannak az oktatását is. A jellem formálódásánál a képzőművészeti és zenei stúdiumok jótékony hatással vannak a leendő úrihölgyek (*gentlewomen*) viselkedésére, ám nem szabad túlzásba vinni a leányregények, a románcok olvasását (Edgeworth, 1798, p. 528). Wollstonecraft is kritizálja a buta, szentimentális történetek olvasását (Wollstonecraft, 2004, pp. 228–9.), sőt, Kant a mértéktelen regényolvasással magyarázta korának fantasztika jellegét, míg Rousseau összekapcsolja Zsófia lelkesítő olvasmányélményét és rajongását a görög Télemakhoszért Emil iránt érzett vonzalmával (Rousseau, 1997, pp. 307–8). Az angol munka szerzői szerint a való életben ritkán találkozni a románcok nagylelkű, nemes hősnőivel, és nem is illik nagy tetteket várni korunk asszonyaitól, akiknek a „házi erények” (*domestic virtues*) kiteljesítése lesz igazi hivatásuk. Sőt, az érzelmi fellángolásból elkövetett szerelmi házasságok ellen íródott passzusban a szerzők (az apa és/vagy a lánya?) észszerű megfontolásra buzdítják a leányokat – tegyük hozzá, hiába –, míg másutt a fiktív ábrándozások helyett a valós érzelmek átéléséről írnak:

Azok a nők, akik művelik eszüket, és tudásra, [komoly] irodalomra vágnak, azoknak az élet elég változatosságot kínál, nincs szükségük kalandra és románcre. Megfelelő tárgyak keltik fel érdeklődésüket és érzékenységüket, melyekkel hasznos viselkedésmódot sajátítanak el: igazán megélik a mások által megjátszott érzelmeket, és a boldogságot, amiről a többiek csak ábrándoznak. (Edgeworth, 1798, p. 298.)

Sajnos, a praktikus nevelés kézikönyve nem szolgál fogódzókcal arra nézve, hogyan képzeljük el a nők ilyesfajta önművelését. A fentebbi idézet leginkább Zsófia nevelésének korlátait rajzolja újra, vagy éppen díszíti fel morális indítatásból az otthon békéjének védelmében. Összességében, kiszólásai és kritikai

észrevételei ellenére az Edgeworth-mű elvétve radikalizálja korának nőnevelését, és nem száll vitába Locke vagy éppen Rousseau nézeteivel. A korábbi szerzők által szépen megrajzolt és határozottan előírt *Bildung* masszív kereteibe gyengéden írónak bele a nőnevelés szelíd problémái: a gondos apa és a jó kislány könyvében nincs helye a harcos, *nota bene*, heves iróniának.

Irodalomjegyzék

- Boos, S. Florence (1976): Catherine Macaulay's Letters on Education (1790): An Early Feminist Polemic. *The University of Michigan Papers in Women's Studies*. Vol. II, No. 2. 64–78.
- Brooks, Cleanth (1971): Irony as a Principle of Structure. *Critical Theory since Plato*. Szerk. H. Adams. Harcourt Brace Jovanovich, New York. 1041–1048.
- Brooks, Cleanth (1974): Az irónia, mint strukturális elv. Ford. Vámosi Pál. In *Az el nem képzelt Amerika*. Szerk. Országh László. Európa, Budapest.
- Burke, Edmund (2008): *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*. Ford. Fogarasi György. Magvető, Budapest.
- Burke, Edmund (2004): *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and the Beautiful, and Other Pre-Revolutionary Writings*. Szerk. David Womersley. Penguin Books.
- Edgeworth, Maria és Richard Lovell (1798): *Practical Education*. J. Johnson, London.
- Johnson, Claudia L. (2002): *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kéri Katalin (1999, szerk.): *Tollam szivárványba mártom (Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig)*. Pécs.
- Locke, John (2004): *An Essay Concerning Human Understanding*. Szerk. Roger Woolhouse. Penguin Books.
- Locke, John (2007): *Some Thoughts Concerning Education*. Dover Publications Inc., New York.

- Macaulay, Catherine (2014): *Letters on Education: With Observations on Religious and Metaphysical Subjects*. Cambridge University Press, Cambridge.
- O'Brien, Karen (2009): *Women and Enlightenment in Eighteenth-century Britain*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Péter Ágnes (2003, szerk.): *Angol romantika*. Kijárat Kiadó, Budapest.
- Pető Zoltán (2016): *Edmund Burke és kritikussai. Egy XVIII. századi politikai elmélet esztétikája*. L'Harmattan, Budapest.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Richardson, Alan (2002). Mary Wollstonecraft on Education. Johnson, Claudia L. (ed.): *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*. Cambridge University Press, Cambridge. 24–41.
- Rousseau, Jean-Jacques (1997): *Emil, avagy a nevelésről*. Ford. Győri János. Papirusz Book.
- Taylor, Barbara (2003): *Mary Wollstonecraft and the Feminist Imagination*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Taylor, Natalie Fuehrer (2007): *The Rights of Woman as Chimera: The Political Philosophy of Mary Wollstonecraft*. Routledge, New York & London.
- Wollstonecraft, Mary (2004): *A Vindication of the Rights of Woman*. Penguin Books.
- Wollstonecraft, Mary (2014): *Thoughts on the Education of Daughters*. Cambridge University Press, Cambridge.